

Elit och bredd

Makten i Metall och Svenska Fotbollförbundet sedan 1950-talet

Bill Sund

Två svenska folkrörelser

Att studera och jämföra folkrörelseorganisationer är onekligen en utmaning för vad har egentligen hänt med och i den svenska folkrörelsen från 1950-talet till 2000-talet när det industriella samhället successivt började övergå till ett postindustriellt samhälle i en påtagligt allt globalare värld? Såväl folkrörelseorganisationerna Svenska metallindustriarbetareförbundet, i dagligt tal Metall och sedan 2006 formellt IF Metall, som Svenska fotbollförbundet är två traditionellt stora och mäktiga organisationer som uppfyller kriterierna för en folkrörelse, alltså exempelvis grad av självständighet, varaktighet och frivillighet samt typ av organisatorisk uppbyggnad med stor anslutning och geografisk utbredning.¹ Både Metall och fotbollförbundet som är representativa för svenska folkrörelser har också sedan länge och då särskilt Metall haft många kvinnliga medlemmar.² Av dessa anledningar är de representativa som studieobjekt och har därför valts i denna analytiska essä om relationen mellan elit och demokrati i den svenska folkrörelsen. De är vidare strängt centraliserade, men på en demokratiskt, ideologisk grundval, där medlemmarna alltid i sista hand har makten och de verkar med all kraft på varsitt maktfält, för att

Hur du refererar till det här kapitlet:

Sund, B. 2016. Elit och bredd: Makten i Metall och Svenska Fotbollförbundet sedan 1950-talet. I: Sandén, A. & Elgán, E. (red.) *Kunskapens tider: Historiska perspektiv på kunskapssamhället*. Pp. 80–95. Stockholm: Stockholm University Press. DOI: <http://dx.doi.org/10.16993/bai.f>. License: CC-BY 4.0

tala med den franske sociologen Pierre Bourdieu.³ De påverkar utifrån sina styrkeförhållanden i varierande grad arbets- respektive idrottslivet.

Svenska fotbollförbundet har en välkänt stark position inom Riksidrottsförbundet och IF Metall företrädar särskilt efter samgåendet först med Gruvarbetarförbundet (1993) och sedan med Industrifacket (2006) många arbetare i den viktiga exportindustrin och är en avtalsslutande part som tecknar flera viktiga kollektivavtal. Dessutom har detta fackförbund länge haft en självpåtagen och av det socialdemokratiska partiet stödd roll i den viktiga samhällsdebatten. Förbundet har också tagit sitt ansvar och drivit den svenska modellens ideologi.⁴

Den mäktiga svenska arbetarrörelsen, med Metall i spetsen, insåg tidigt betydelsen av att bilda stora, centraliserade organisationer eftersom det innebar starka, samlade maktresurser som kunde mobiliseras vid behov. Landsorganisationen, LO, drev med Metalls kraftfulla stöd igenom dess vetorätt i avtals- och konfliktnfrågor över sina medlemsförbund i samband med Saltsjöbadsavtalet 1938; ett avtal som sedan dess har varit en viktig och bärande grund för hela den svenska modellen.

Det fanns med andra ord en tydlig uppfattning om vad som gällde – om makt och inflytande skulle kunna vinnas på arbetsmarknaden och i hela samhället. Också i Sverige fanns således en maktdiskurs, vilken åtminstone i någon mening var kopplad till den stora, främst italienska och tyska internationella diskussionen om makt och elit utifrån Niccolo Machiavelli, Vilfredo Pareto och Max Weber. Även om Weber eleven Robert Michels klassiska verk från 1911 om den demokratiska problematiken i organisationer utifrån tesen om oligarkins järnlag aldrig under årens lopp har lästs och diskuterats i Sverige på samma genomgående sätt som i andra länder. Ett undantag utgörs dock av tiden kring demokratins genombrott i Sverige. Michels hade själv politisk erfarenhet från den syndikalistiska rörelsen med dess krav på direkt demokrati och var kritisk till den inhemska, tyska socialdemokratins autokratiska ledarskap. Denna bok översattes till svenska först i början av 1980-talet, vilket är anmärkningsvärt.⁵ År 1997 publicerades också en uppsats av Klas Borell om hur Michels tes togs emot och användes av de politiska debattörerna i Sverige perioden

1911–1920. Borell intresserar sig främst för hur olika debattörer förhöll sig till den framväxande samhällsvetenskapen, alltså om man så vill till kunskapen om demokratiska organisationsprinciper. Han kan också visa, att debattörer inom såväl vänstern som högern tog ställning till Michels tes och använde den för sina egna syften för eller mot demokratiska organisationer.⁶

Metall, som har kopplingar till internationella organisationer, har alltsedan 1950-talet stått för och drivit LO:s solidariska lönepolitik som dels innebär lika lön för lika arbete oavsett bransch och företag, dels en utjämning av löneskillnader genom särskilda låglönepåslag.⁷ Denna lönepolitik, som åtminstone till viss del även tillkom kvinnorna, drevs i tre förhandlingsled: alltså ett centralt, normerande första led, följt av ett branschled och sedan ett lokalt avslutande led med dithörande löneglidning.⁸ Sedan 1990-talet har dock det centrala ledet, alltså det mellan LO och SAF, senare Svensk Näringsliv, upphört. Men i och med det normerande Industriavtalet, som tillkom i samband med 1990-talskrisen, har Metall behållit sin maktposition. Detta avtal innehåller ett ”märke”, en siffra, för löneökningar, vilket sedan alla andra avtalsslutande organisationer har att följa. Metall har också drivit arbetsmiljöfrågor hårt. Under en period på 1970-talet lanserades till exempel konceptet ”Det goda arbetet”. Förbundet har dragit på sig kritik under årens lopp och då särskilt för sin hållning i frågan om kvinnolöner och sin syn på kvinnligt ledarskap. Mäktiga Metall har aldrig haft någon kvinnlig ordförande, trots ett betydande antal kvinnliga medlemmar. Nu 2015 är dock dess viceordförande en kvinna.

Svenska fotbollförbundet, som är den svenska delen av en omfattande global rörelse, har monopol på att organisera och genomföra fotbollsmatcher och turneringar i Sverige. Det är på denna organisatoriska och regelmässiga grund fotbollssporten vilar. Alla spelare över 14 år måste ha licens för att få delta i matcher. Fotbollen är den största enskilda sporten i Sverige liksom i många andra länder, och den har i takt med den samhälleliga globaliseringen blivit alltmer kommersialiserad, vilket lett till stora ekonomiska och sportsliga problem för den svenska fotbollens elitbaserade del.⁹ På den globala fotbollsmarknaden kan – kort sagt – inte svensk herrfotboll längre konkurrera. Den

har förlorat sin kraft.¹⁰ Däremot har förbundets breddverksamhet inte alls drabbats på samma sätt. Tvärtom har den stärkts. Damfotbollen har också fått sitt definitiva genombrott under senare år, vilket blev tydligt under EM i Sverige 2013. Detta är en intressant utveckling som även förekommer i andra sporter, alltså att svensk damsport alltmer hävdar sig klart bättre än herridrott i den innevarande globala epoken.

Maktanalys

Både Metall och Fotbollförbundet är således inflytelserika organisationer och deras potential och förmåga att få sina vilja igenom utgår ifrån deras maktresurser – kunskap, ekonomi, organisation, ledarskap och prestige – samt position i respektive maktfält, det vill säga arbetsmarknaden respektive idrottsamhället, men också utifrån deras roller och prestationer på den samhälleliga arenan. Men vilka egentliga likheter och olikheter finns det mellan dessa två mäktiga folkrörelser, förutom det uppenbara att de är demokratiskt-hierarkiskt uppbyggda och verkar på olika samhällsarenor?

Jag vill genom en maktanalys, utifrån klassiker som Machiavelli, Weber, Michels och Gramsci samt Bourdieu, huvudsakligen här kortfattat studera vad som hänt inom dessa organisationer och se vad de genomfört på arbetsmarknaden eller inom fotbollen liksom i samhället i övrigt sedan 1950-talet.¹¹ Detta eftersom de har en sådan viktig roll i vårt samhälle. Jag vill även ta tillfället i akt och göra en jämförande studie mellan dessa två som kan tyckas helt olika organisationer, men de är tillräckligt lika för att metodologiskt kunna jämföras i ett modernhistoriskt folkrörelseperspektiv. Makt- och organisationsproblematiken liksom ledarskapsfrågorna har givetvis uppmärksammat av många forskare under årens lopp och i första hand har jag här använt kunskaper och analyser som publicerats av följande forskare L. G. Bolman och T. E. Deal (1997), S. Christensen, P. E. Dugaard Jensen L. Lindkvist (2014) och P. Thompson och D. McHugh (2009). Dock har här inte ledarskapsfrågorna fokuserats så mycket.

Grunden i båda organisationerna är lokala klubbar och föreningar, vilka styrs demokratiskt av medlemmarna på årsmöten. På

denna grundstomme reser sig sedan en hierarki som dock ända upp är möjlig att påverka och styra för medlemmarna, direkt via kongresserna eller indirekt via motioner och opinionsbildning. Detta är organisatoriskt sett kärnan i den berömda svenska modellen – ”le modèle Suédois” – alltså en kombination av lokal demokrati och från central maktutövning med bastant ledarskap, om så erfordras. Endast stora organisationer med en representativ och viktig samhällelig bas var välkomna till de viktiga förhandlingsborden i den svenska samhälls- och kunskapsmodellen – precis som endast ståndens representanter till kungens rådsbord på den tiden det begav sig. Det finns med andra ord en tydlig kontinuitet i den svenska samhällsutvecklingen, där statens och samhällets ledarskap utövar sin makt genom förhandlingar med de stora gruppernas, ståndens, klassernas och organisationernas representanter.

Under den nu pågående globala epoken har fackföreningar världen över tappat medlemmar ”en masse”, så även i Sverige: Organisationsgraden har sjunkit och ligger nu under 80 procent, vilket ändå med internationella mått mätt är en påtagligt hög siffra. Fotbollen med sin omfattande breddverksamhet för bägge könen har däremot växt. Metall hade år 2014 cirka 325 000 medlemmar, varav nära 70 000 pensionärer. Fotbollsförbundet är klart mycket större med drygt en miljon medlemmar fördelade på över 3 000 föreningar.¹² Metalls position är dock alltså stark på arbetsmarknadens maktfält och fotbollsförbundet har fortfarande hegemoni på fotbollens dito, men detta gäller givetvis enbart nationellt. Arbetsmarknadens maktfält kännetecknas i det historiska perspektivet av en tydlig dominans för Metall och dess motparter Verkstadsföreningen och Järnbruksförbundet, senare ombildade till Teknikföretagen. Även storföretag som Volvo och Sandvik med flera, liksom Metallklubbarna på dessa företag, har haft ett stort inflytande på lönebildningen. Politiken finns i bakgrunden och står för lagstiftning och penning- och finanspolitik, helt enligt den svenska samhällsmodellens norm om relationen mellan staten/politiken och arbetsmarknadens avtalsslutande intresseorganisationer. Arbetsmarknadsparterna träffar således de viktiga riksomfattande kollektivavtalen och det gör de utan direkt, påtaglig statlig inblandning. Minimilöner blir inte lag som

i EU-länderna Frankrike och Tyskland. Dessa avtal och rådande arbetsmarknadslagstiftning i form av arbetsrätt, som exempelvis lagen om anställningsskydd (LAS) och medbestämmandelagen (MBL) reglerar sedan relationerna mellan arbetsgivare och löntagare i företag och offentliga organisationer. En viktig poäng i denna, den svenska modellen är just det att parterna själva tar sitt fulla ansvar för avtal och lönebildning. Denna frihet under ansvar har således inneburit en speciell maktposition för arbetsmarknadens parter och för Metall.

Fotbollens maktfält kännetecknas i sin tur av en mycket stark ställning för förbundet och dess distrikt. Dessa utmanas, särskilt sedan slutet av 1960-talet när amatörbestämmelsen togs bort, dock av de stora, kända fotbollsklubbarna och deras kartellorganisation Svensk Elitfotboll. Numera finns också fackliga partorganisationer för spelarna och tränarna, alltså Spelarförbundet respektive Tränarförbundet. Det som gäller för båda dessa maktfält är att makten i huvudsak är koncentrerad till stora organisationer. Här handlar det alltså om centraliserad makt – vilket också är ett ledmotiv i den svenska samhällsmodellen: endast stora, starka inflytelserika aktörer har getts och ges möjlighet att delta i förhandlings- och beslutsprocessen när det gäller fördelning av resurser och nyskapande reformer.¹³

Metall och Svenska Fotbollförbundet har båda två, under övergången från det industriella samhället till det postindustriella samhället, försökt bevara sin breda folkrörelse- och massorganisationbas, samtidigt som de byggt upp en mer elitiserad topp, särskilt vad gäller fotbollen. Frågan är hur denna process sett ut och om det skett några reella förändringar inom respektive organisation: Vad har skett eller inte skett när det gäller samhällsroll, maktfördelning, ledarskap, kunskapsgenerering och studieverksamhet?

Metall

Metallindustriarbetareförbundet är i princip sedan 1950-talet i det närmaste en helt intakt organisation, trots samgåendet med Gruvindustriarbetareförbundet och Industrifacket. Efter detta samgående gjordes som sagt en namnändring till IF Metall, alltså

Industriförbundet Metall.¹⁴ Metall har en demokratisk organisation och organiserar klassmedvetna arbetare. Organisationen är också djupt förankrad i arbetarrörelsekulturen med tillhörande normsystem.¹⁵ Den är fortfarande en av världens mäktigaste fackföreningar, trots ett påtagligt medlemstapp under senare år vilket huvudsakligen berott på den tekniska utvecklingen och struktumvandlingen. Anledningen till dess starka ställning är den viktiga roll Metall spelar i avtalsrörelserna, där dess vältajmade organisation är med och sätter ”märket”, alltså nivån och ökningstakten i lönebildningen för samtliga sektorer på arbetsmarknaden. Dessutom har Metall en framträdande position i LO och en stark röst i samhällsdebatten. Det är och har varit prestigefyllt inom arbetarrörelsen att komma ifrån och tillhöra Metall. Inte för intet är numera såväl socialdemokratins nye ledare, den förhandlingsinriktade Stefan Löfven som LO:s ordförande, den agitatoriske Karl-Petter Thorwaldsson metallare. Båda har gått den långa vägen för att nå dit där de är idag och har dessutom tillhört det maktförberedande, socialdemokratiska ungdomsförbundet SSU i sin ungdom, vilket har varit en viktig nätverksbyggande merit för den som vill uppnå en ledande position inom arbetarrörelsen och det socialdemokratiska partiet. Undantag har annars alltid gjorts när det gäller den sociala klassbakgrunden, alltså för sådana som Olof Palme. Den tidigare svetsaren Löfven har dock viss erfarenhet från socialhögskolestudier, så normstrukturen förändras men långsamt. Relationen mellan verkstadsgolvet och akademien har varit en stående problematik för socialdemokratien, men har huvudsakligen lösts genom att akademikerna erhållit viktiga positioner som experter och utredare på olika nivåer inom rörelsen. ”Att lyssna till rörelsen” har dock alltid varit viktigt för partiets ledarskap, vilket bland andra Tage Erlander underströk.

Metalls förbundsorganisation är, även efter det att kollektivan slutningen av medlemmar till Socialdemokraterna har upphört, nära knuten till socialdemokratien och dess breda och djupa samhälleliga organisationsnät. Detta brukar betecknas facklig-politisk samverkan. Ledarskapet i Metall är patriarkalt med tydlig manlig dominans. Ombudsmännen finns där med sin kompetens, som byggts genom fackliga förtroendeuppdrag och fackföreningsrörelsens studieverksamhet. Studiecirkel- och kursverksamheten

har en genuint, grundläggande dimension inom förbundet. Ombudsmännen, som finns centralt eller i distrikten, har som regel varit internt rekryterade från förtroendeposter i en distriktsstyrelse och/eller i en verkstadsklubb som ordförande utom då det gället personal till utredningsavdelningen och till tidningen *Metallarbetaren*, då också andra speciella krav ställts på kompetens i ekonomi eller i journalistik.

Tämligen små förändringar har ägt rum i organisationen sedan 1950-talet. Det finns, vilket visat sig förhållandevist lyckosamt avtalsmässigt, en påtaglig konservatism inom förbundet. Vanans makt är stor. Metall försöker sig inte på några större äventyrligheter utan följer sin stadgemässiga kurs, att tillvarata medlemmarnas intressen, alltså i äldre tider främst männens intressen. Så har det sett ut. Förbundet är en klar avspiegling av de traditionellt separata arbetsmarknaderna i Sverige: en för kvinnor inom hushållsakligen vård, skola och omsorg och en för män inom industri-, bygg- och transportsektorerna. Metall har trots detta dock haft kvinnliga medlemmar; efter samgåendet med Industrifacket har deras andel ökat och numera utgör kvinnorna cirka en fjärdedel av medlemmarna. Förbundets kvinnliga medlemmar är oftast sysselsatta med traditionellt fabriksarbete av enklare slag, men undantag finns från denna regel.¹⁶

Metall har av tradition byggt upp sin kunskapsbas internt genom att dess medlemmar utbildats inom den egna studieverksamheten.¹⁷ Detta har ägt rum såväl i studiecirkelar som på regelrätta internatkurser på förbundets kursgårdar. Kurserna har gällt arbetsrätt som 1970-talets offensiva arbetsrättslagar MBL och LAS samt om solidarisk lönepolitik och om arbetsmiljölagstiftningen, inklusive skyddsombudens rätt att stoppa farliga jobb. När LO:s utredare, nationalekonomerna Gösta Rehn och Rudolf Meidner, numera mest känd för sin senare klart socialistiska löntagarfondsutredning, under 1950-talet lanserade och förankrade sin nationalekonomiska modell – Rehn-Meidner-modellen – fick förbundet en stabil grund att agera utifrån i lönerörelserna och i strukturomvandlingen.

Det bör även noteras i detta sammanhang, att löntagarfonderna var en Metallidé som LO antog 1971. Ett viktigt argument var att de delar som inte togs ut till löner på grund av den solidariska

lönepolitiken utan blev vinster skulle gå till löntagarfonder, vilka skulle överta företagen. Rehn-Meidner-modellen innehöll tre viktiga delar: solidarisk lönepolitik, aktiv arbetsmarknadspolitik och en internationellt anpassad penning- och finanspolitik. Denna modell utgör fortfarande kärnan i Metalls och arbetarrörelsens löne- och arbetsmarknadspolitik: alltså att industrin och näringslivet ständigt skall rationaliseras och anpassas till de internationella förhållanden och använda bästa möjliga teknologi och ligga i framkant. Tillväxten som genereras skall följaktligen fördelas enligt modellens solidariska löneprinciper. Uppstår arbetslöshet skall de arbetslösa utbildas och via kurser genom den aktiva arbetsmarknadspolitikerna uppnå ny kompetens, så att de kan få jobb igen.¹⁸

Medlemmarnas studiecirklar, som hålls regelbundet centralt och lokalt utifrån gällande avtal och lagstiftning, är särskilt intressanta eftersom Metall med kraft hävdar att de är icke-akademiska till sin pedagogiska struktur; ett påstående som knappast är sant eftersom det akademiska seminariet, med sitt tyska ursprung, var organiserat på samma jämlikt prövande sätt som Metalls studiecirklar. Men myten om den icke-akademiska pedagogiken hålls vid liv inom Metall, liksom inom ABE, Arbetarnas bildningsförbund. Man är mån om att behålla skiljelinjen gentemot akademien. Till posterna på sin egen utredningsavdelning har Metall som nämnts däremot sedan länge anlitat och anställt akademiskt utbildad personal, särskilt sådana med grundläggande kunskaper i ekonomi.

Länge gav man också med hjälp av journalistisk kompetens ut en egen tidning *Metallarbetaren*. Numera ingår den av publicistiska och ekonomiska skäl i *Dagens Arbete*. Under en period pågick också en förhållandeviss skarp, främst extern diskussion utifrån publicerad forskning, som handlade om att Metall och övriga stora fackföreningar "byråkratiserats", vilket medfört att de vanliga medlemmarna förlorat i makt och inflytande. Ombudsmän och utredare skulle alltså ha tagit makten inom och över förbundet.¹⁹ Denna diskussion utgick, vilket sällan nämndes, egentligen ifrån Robert Michels 1910-talsteori om oligarkins järnlag, alltså att internt uppkomna eliter tenderar att ta över arbetarklassens organisationer genom andra värderingar utifrån sina nya borgerliga inkomster och levnadsvanor. Denne i Sverige inte så välkände

Robert Michels var sålunda elev till Max Weber och studerade makten i den tyska arbetarrörelsen. År 1911 kom som sagt hans bok ut där han publicerade sina rön om oligarkins järnlag, alltså att det även inom demokratiska organisationer tenderar att uppstå eliter eftersom det alltid krävs en kompetensbaserad administration i en bred organisation och att denna administration ökar makten hos de dagliga, anställda beslutsfattarna. Makt korrumperar, löd hans budskap.²⁰ Ett budskap som ju har blivit mycket välkänt och fått stor spridning under årens lopp.

Svenska fotbollförbundet

Svenska fotbollförbundet har genomgått betydligt större förändringar än Metall sedan 1950-talet, även om den paternalistiska metaforen "fotbollsfamiljen" fortfarande används för att beteckna den egna verksamheten. Förbundet har en demokratisk organisation precis som Metall, istället för verkstadsklubbar som grundstomme har fotbollsförbundet lokalföreningar. I övrigt är det likt med distrikt och sedan förbundets topporganisation med kommittéer och kansli. Högsta beslutande organ är med dess term givetvis årsmötet. Några direkta politiska kopplingar har inte fotbollförbundet. Det är dock påfallande att flera förbundsordföranden under årens lopp har varit socialdemokrater, varav Gunnar Lange som också hann med att vara minister eller folkpartister med erfarenheter från näringslivets högsta managementnivå som Elof Ericsson från Facit i Åtvidaberg och senare hans son Gunnar Ericsson. Ledarskapet i fotbollsförbundet har traditionellt sett också varit paternalistiskt med tydliga auktoritära drag. Ledarna inom fotbollen har också ofta fokuserats av media och många "fotbollsexperter" har under årens lopp gjort att fotbollens ledarskap varit lika utsatt och påpassat som politikens dito. En av de tidiga förbundskaptenerna för herrlandslaget, Lars "Laban" Arnesson, som med sina högskolekunskaper om pedagogik byggde upp och fördjupade förbundets utbildningsverksamhet och utvecklade ett kontinentalt spelsystem, blev till exempel närmast mobbad av många sportjournalister för sin vetenskapliga ansats med pulsmätning etcetera och sina kontinentala spelsystemsidéer.²¹

Förbundet var långt fram i tiden helt präglad av doktrinen att fotbollen skulle vara en ideell fritidssysselsättning för inte minst arbetare. Men långt innan amatörbestämmelsen togs bort 1967 förekom arvoden till spelarna på elitnivå i Allsvenskan, och landslaget gav ersättning för förlorad arbetsförtjänst. Det stora trendbrottet kom i början av 1970-talet när fotboll på elitnivå alltmer blev ett yrke. Banérförare var Malmö FF och Östers IF.²² Svensk fotboll befinner sig faktiskt än idag i detta övergångsskede, hårt trängd av den internationella konkurrensen. Och har blivit en slags underleverantör av spelare till andra länder med ekonomiskt starkare klubbar och med betydligt mer prestige. Förbundets tränarutbildning släpade länge efter; länge hade man litat till utländska tränare och deras kompetens – och först egentligen på 1980-talet blev den genom den redan nämnde Lars Arnessons försorg systematisk och nådde tillräcklig konkurrensmässig nivå. Det handlade då om att bland annat lära ut de precisa och krävande spelsystem, vilka krävde mycket mer av spelarna, som blivit allt viktigare inom fotbollen.

Denna tränarutbildning, såväl teoretisk som praktisk, lades upp i flera steg och där de första stegen också gällde för fotbollen på icke-elit nivå. Sedan 1970-talet har fotbollens spelsystem blivit alltmer baserade på systematiska vetenskapliga studier av anfalls- och försvarsspel. Vid Norges idrottshögskola utvecklades vid denna tid dessa studier av den kontroversielle, vänstermannen Egil "Drillo" Olsen, som utvecklade ett extremt defensivt, kollektivt kontringssystem. Någon gladfotboll var det verkligen inte fråga om. Smeknamnet fick han som aktiv elitspelare eftersom han då gärna helst dribblade och behöll bollen själv på ett individualistiskt sätt. Men som tränare satsade han på en kollektiv "safety first"-fotboll, vilket många fotbollsälskare ogillade och aggressivt kritiserade.²³

Det finns till och med forskning, signerad sociologen Tomas Peterson, som åberopar den amerikanske marxisten Harry Braverman som menar att fotbollens utveckling när det gäller spelsystem och relationerna mellan spelarna och tränaren är jämförbar med industrins när det gäller spelarnas utbytbarhet och inflytande över spelet; en degradering skulle alltså ha ägt rum.²⁴ Detta har dock inte kunnat verifieras utan det var mest hypoteser.

Länge var det alltså så att även de ledande tränarkrafterna saknade akademisk pedagogisk och fysiologisk högskoleutbildning. De var istället i princip självlärda och hade innan tränarkarriären spelat på toppnivå; det räckte på den tiden, alltså fram till 1970-talet. Fotboll ansågs närmast vara ett hantverk och då särskilt för tränarna. Detta var också den rådande normen i England som svensk fotboll av tradition utgick ifrån.

Ett mycket viktigt trendbrott skedde emellertid på 1980-talet när flera topptränare hade skaffat sig konkurrensmässig högskoleutbildning på GIH i Stockholm eller på motsvarigheten i Örebro. Bland dessa fanns sådana framgångsrika tränare som alltså Lars "Laban" Arnesson, liksom Tommy Svensson och Tord Grip samt Sven-Göran "Svennis" Eriksson, Lars Lagerbäck och Pia Sundhage. Ingen enda av dem kom från en storstad utan från mindre orter. De fyra sistnämnda kom också att göra uppmärksammade, internationella karriärer. Att tränarutbildningen akademiserades gällde inte bara för fotbollens del utan även för andra sporter som exempelvis längdskidåkning och ishockey. Idrottshögskolorna i Stockholm och Örebro såg också det som viktiga uppgifter att integrera denna utbildning i den ordinarie idrotts- och gymnastiklärarutbildningen. Fotbollstränarna blev således gymnastikdirektörer och fick en akademisk examen som innehöll viktiga ämnen som fysiologi och pedagogik.²⁵

Under denna övergångsprocess när fotbollen även i Sverige blev alltmer professionaliserad och kommersialiserad började det stå allt klarare att fotbollförbundet analytiskt kunde förstås genom två verkande skilda logiker: å ena sidan en folkrörelselogik – enligt mottot idrott och fotboll åt alla – å andra sidan en marknadslogik, för att kunna förstå och hantera den ökande professionaliseringen och kommersialiseringen inom elitfotbollen för såväl kvinnor som män. Fotbollförbundet var å ena sidan en folkrörelse med en bred barn- och ungdomsverksamhet samt en betydande verksamhet för icke-elit spelare av båda könen. Å andra sidan fanns där en tydlig, av media och fotbollspublik uppmärksammat elit av anställda spelare. Många av dem kom från andra länder även bortom Europa och tränade och spelade på professionella grunder i utbyte mot prestige och påfallande höga löner. I samband med detta växte det fram fackliga organisationer för spelare och tränare, helt

enligt de internationella normerna. Fotbollen fick en reglerad arbetsmarknad, men med aktiva spelaragenter. Kollektivavtal kom att träffas på 1990-talet; till skillnad från de enskilda spelarkontrakt som funnits sedan slutet av 1960-talet.

Elitklubbarna hade sedan slutet av 1920-talet haft en egen kartell som tillvaratog deras intressen gentemot förbundet och de mindre klubbarna. Denna kartell eller intresseorganisation: Föreningen Svensk Elitfotboll blev avtalsslutande på arbetsgivar-sidan. Senare tillkom även Föreningen Svensk Damelitfotboll med samma roll. I denna övergångsprocess ingick även att damfotbollen blev allt betydelsefullare, väckte alltmer intresse och fick en allt större publik i Sverige. Någon helt öppen och skarp konflikt mellan herr- och damfotboll kan man knappast se. Däremot finns det och har funnits en diskussion om hur förbundet och föreningarna skall fördela sina tillgängliga resurser mellan dam- och herrlag.

Forskning visar nu, att trots att fotbollförbundet delvis lyder under marknadens lagar med tillgång och efterfrågan på elitspelare för både kvinnor och män samt ett betydande beroende av sponsorer och agenter, så dominerar hela förbundet antalsmässigt på ledarsidan av ideella krafter och då huvudsakligen på de lägre nivåerna och särskilt inom ungdomsfotbollen. Svenska fotbolls-förbundet är alltså en stor, mäktig organisation med två helt motsatta sidor, ungefär som blandekonomin i Sverige med den dynamiska relationen mellan stat/politik och marknad.

Under de senaste åren har fotbollförbundet ställts inför särskilt två svåra frågor, nämligen huliganismen i storstadsklubbarna: ett problem som kräver såväl kunskap som resurser för att kunna lösas och den strategiska frågan om makten i föreningarna. Om en förening ombildas till aktiebolag, kan då aktiemajoriteten ligga utanför föreningen? Denna sista fråga har hittills besvarats med ett klart nej. Endast föreningen och dess medlemmar skall i demokratisk anda ha det avgörande ordet, löd det tongivande budskapet år 2013 – som också Riksidrottsförbundet höll fast vid när beslutet fattades samma år. Supportgrupperna, som numera är synnerligen välorganiserade och inte bara består av löst sammanhängande nätverk, har drivit denna fråga hårt. De vill absolut inte lämna över beslutsrätten till krafter som kanske inte helt och fullt har "sitt hjärta" i klubben.

Folkrörelserna består

Avslutningsvis kan vi konstatera att det idag finns såväl tydliga likheter som olikheter mellan de två folkrörelseorganisationerna IF Metall och Svenska fotbollförbundet. En av olikheterna gäller elitismen, där framför allt fotbollförbundet har en tydligare kommersialiserad elit. Även inom Metall finns förvisso en elit med höga marknadsmässiga löner, men den har fått utstå mycket kritik under debatterna om byråkratiseringen som fördes inom och utom förbundet. Den viktiga studiefrågan inom dessa förbund ser också ganska annorlunda ut: Metall utbildar via studiecirklar och kurser medan fotbollförbundet huvudsakligen utbildar direkt på eller vid sidan fotbollsplanen och via kurser för sina tränare. Fotbollen har också internationellt baserade kurser för sina topptränare. En "metallare" kan visserligen gå ILO-kurser, alltså Internationella arbetsorganisationens kurser i Schweiz, men det är ovanligt. Kursverksamhet finns också i båda förbunden för kassörer och övrig styrelseledamöter.

En intressant likhet mellan de två förbunden är det historiskt motsägelsefulla förhållande till akademisk kompetens. Man både ville ha och inte ha den, ty trots att den behövdes innebar den att organisationens normer om ideella och självlärd krafter delvis fick överges. Men "til syvende og sidst" blev de båda organisationerna övertygade om nödvändigheten av att ha tillgång till denna på kort och lång sikt helt avgörande kunskap för att förstå och kunna leda utvecklingen inom det egna maktfältet samt inte minst för att kunna initiera och implementera ny nödvändig kunskap om exempelvis industrins lönebildning och arbetsmiljö respektive om fotbollens träningsmetoder och spelsystem.

Förbundens typ av ledarskap har varit påtagligt likartat med ett förhållandevis typiskt paternalistiskt ledarskap, men på demokratisk grundval. Kvinnorna har i princip lyst med sin frånvaro. Nya tendenser syns dock främst inom fotbollen som profilerats genom Pia Sundhages kompetenta ledarskap.

Maktfördelningen inom de bägge förbunden är också likartad. De styrs av heltidsanställda, men den avgörande makten ligger hos medlemmarna, alltså hos fackklubbar och föreningar, och denna makt kan användas på möten och kongresser. Härvidlag finns således

ingen grund för Michels tidiga tes om en oligarkiskt verkande järnlag. Den gäller inte för den svenska folkrörelsen. Samhällsrollen är också påfallande tydlig och likartad. Visserligen agerar de på olika maktfält - men de finns där och agerar med all kraft. Deras förmågor består alltså och de har fortfarande kvar sina roller även i det nya globala samhället, vilket onekligen är spektakulärt när så mycket annat förändras. Samhällsförändringarna kommer och går, men folkrörelsernas demokrati och hierarkiska struktur består.

Noter

1. Jan Lindroth, *Idrottens väg till folkrörelse: studier i svensk idrottsrörelse till 1915* (Uppsala 1974). Till denna och flera följande angivna studier och antologikapitel anges inga sid- eller kapitelhänvisningar eftersom hela boken och/eller antologikapitlet ingår i det angivna belägget.
2. Bill Sund, *Fotbollens sociala och kulturella dimensioner: en studie av svensk fotboll under 1900-talet* (Växjö 2004).
3. Pierre Bourdieu, *Distinction: A Social Critique of the Judgement of Taste* (London 1989), kapitel 8.
4. Bill Sund, *Fotbollsindustrin*, (Visby 2008a), kapitel 4 och 5; Bill Sund, "Metall går samman", i *Svenska metallindustriarbetareförbundets historia 1982–2006* (under utgivning)
5. Robert Michels, *Organisationer och demokrati: en sociologisk studie av de oligarkiska tendenserna i vår demokrati* (Stockholm 1983).
6. Klas Borell, *Disciplinära strategier: en historiesociologisk studie av det professionella militärdisciplinära tänkesättet* (Stockholm 2004).
7. Christer Lundh, *Spelets regler: lönepolitik och förhandlingssystem i Sverige 1850–2000* (Stockholm 2002).
8. Bill Sund, "The Safety Movement and the Swedish Model", *Scandinavian Journal of History*. Vol. 19, No 1. 1993; Bill Sund, "Ett förbund i arbete: organisation i förändring, Studier och information, Avtalsrörelsen i samordning", i *Det lyser en framtid: svenska Metallindustriarbetareförbundet historia 1957–1981* (Stockholm 2008b) s. 394.
9. Jonas Hellman, *Etik och ekonomi i idrottsföreningar* (Stockholm 2014).

10. Bill Sund, *Fotbollens maktfält: svensk fotbollshistoria i ett internationellt perspektiv* (Malmö 1997), kapitel 4; Sund (Visby 2008a) kapitel 6.
11. Nicholas Machiavelli, *Fursten* (Stockholm 1971); Max Weber, *Ekonomi och samhälle. Förståelsesociologins grunder 1* (Lund 1983); Michels (Stockholm 1983), samt Bill Sund, "Antonio Gramsci och den svenska socialdemokratin", *Historisk tidskrift* 1989:2.
12. Verksamhets- och årsberättelser från respektive organisation 2014.
13. Bill Sund, *Fotbollens maktfält: svensk fotbollshistoria i ett internationellt perspektiv* (Malmö 1997), kapitel 5; Sund (Växjö 2004b), kapitel 7; Sund (Visby 2008a) kapitel 7.
14. Bill Sund, "Metall går samman", i *Svenska metallindustriarbetareförbundets historia 1982–2006* (under utgivning).
15. Bill Sund, *Hundra år på LM: LM Ericssons verkstadsklubb 1898–1998* (Stockholm 1998) kapitel 3.
16. Bill Sund, "Metall går samman", i *Svenska metallindustriarbetareförbundets historia 1982–2006* (under utgivning).
17. Kristina Wallander, "Metalls studieverksamhet – en historisk översikt", *Metall 100 år* (Stockholm 1988).
18. Sund (Stockholm 2008b) s. 264–294 och 394.
19. Leif Lewin, *Hur styrs facket? Om demokratin inom fackföreningsrörelsen* (Stockholm 1977).
20. Michels (Stockholm 1983).
21. Bill Sund, *Fotbollens strategier: spelsystem och ledarskap i ett internationellt och svenskt historiskt perspektiv*, Malmö Studies in Sport Sciences, Vol. 16 (2015) s.181–195.
22. Sund (Växjö 2004b); Sund (Visby 2008a) s.63–67.
23. Sund (Malmö 2015) s. s.139–144.
24. Tomas Peterson, *Den svengelska modellen* (Lund 1993) kapitel 4; Tomas Peterson, *Leken som blev allvar: Halmstads Bollklubb mellan folkrörelse, stat och marknad* (Lund 1989) kapitel 6.
25. Sund (Malmö 2015) s. 241–245.